

**НОХЧИЙН РЕСПУБЛИКИН ДЕШАРАН А, ИЛМАНАН А МИНИСТЕРСТВО
ТИЕТОБХНАЧУ КОРМАТАЛЛИН ДЕШАРАН
ПАЧХЬАЛКХАН БЮДЖЕТАН УЧРЕЖДЕНИ
«НОХЧИЙН РЕСПУБЛИКИН ДЕШАР КХИОРАН ИНСТИТУТ»**

**НОХЧИЙН РЕСПУБЛИКИН ДЕШАРАН А, ИЛМАНАН А МИНИСТЕРСТВО
ПАЧХЬАЛКХАН КАЗЕННИ УЧРЕЖДЕНИ
«НОХЧИЙН МЕТТАН ИНСТИТУТ»**

**Кобртачу ишколан
5–8 классашна лерина
«ЙЕШАР» проект кхочушйаран
нохчийн меттан,
литературин хьехархочун
белхан алгоритм**

**Соблжа-Гала
2024**

Галашо:

5–8 классийн дешархойн нохчийн меттан, литературин хаарш (дешаран ардамаш) кхиоран кепаш кхачаме йалор:

- дешнаш, предложенеш, шайн барамца 90 дашал кIезиг а, 100 дашал сов а йоцу тексташ нийса схъайазйан (5-чу классийн дешархошна);
- дешнаш, предложенеш, шайн барамца 100 дашал кIезиг а, 110 дашал сов а йоцу тексташ нийса схъайазйан (6-чу классийн дешархошна);
- дешнаш, предложенеш, шайн барамца 110 дашал кIезиг а, 120 дашал сов а йоцу тексташ нийса схъайазйан (7-чу классийн дешархошна);
- дешнаш, предложенеш, шайн барамца 120 дашал кIезиг а, 140 дашал сов а йоцу тексташ нийса схъайазйан (8-чу классийн дешархошна);
- йеллачу темина йешначу текстан буха тIехь, произведенин чулацамца догIуш, 5–8 предложенел кIезиг доцу йозанан аларш хIитто (5–6 классийн дешархошна);
- йеллачу темина йешначу текстан буха тIехь, произведенин чулацамца догIуш, 8–10 предложенел кIезиг доцу йозанан аларш хIитто (7–8 классийн дешархошна).

Нохчийн меттан, литературин хьехархочун болх кхочушбарехь рекомендацеш

1. Нохчийн меттан, литературин тIетюьхна белхаш кхочушбархьама дешархошкахь хила деза хIокху барамехь тетрадаш:

№	Предмет	5–8 классаш
1	Нохчийн мотт	1 тетрадь
2	Нохчийн литература	1 тетрадь

Дешархоша пайдаоьцу 12–18 кехатах лавтгачу шуййра могоанаш долчу стандартни тетрадех.

Предметан тетрадь цIена лело деза. Цуьнан мужалта тIехь хила дезачу йозанан кеп:

Соблжа-ГПалин № 5 йолчу гимназин
7 А классан дешархочун
Эскиева Асетан
нохчийн меттан
тIетюьхначу белхийн тетрадь

Комсомольскера йуккьерчу ишколан
6 В классан дешархочун
Адамов Аюбан
нохчийн литературин
тIетюьхначу белхийн тетрадь

2. Нохчийн меттан тIетоьхна белхаш вовшахтохар кхочушдо кIиранах цкъа.

КIиранан хьалхарчу урокехь 5-чу классийн дешархошна шен барамца 90 дашал кIезиг а, 100 дашал сов а йоцу текст ло цIахь схьайазйан. 6-чу классийн дешархошна шен барамца 100 дашал кIезиг а, 110 дашал сов а йоцу текст ло цIахь схьайазйан. 7-чу классийн дешархошна шен барамца 110 дашал кIезиг а, 120 дашал сов а йоцу текст ло цIахь схьайазйан. 8-чу классийн дешархошна шен барамца 120 дашал кIезиг а, 140 дашал сов а йоцу текст ло цIахь схьайазйан.

Цу дийнахь дешархошна нохчийн меттан урокехь цIахь кхочушбан цхьаннал сов йозанан болх ца ло, оьшуш хилахь Iамийнчу темина тIетоьхна цIера болх бала йиш йу барта кхочушбан: бакьо Iамо, и. д. кх. а. ТIейогIучу дешаран урокехь дешархоша болх кхочушбина а, таллам бан дIабелла а хила беза. Хьехархочо дешархойн белхаш толлу. Маххадоран критерешца йогIуш, тетрадаш тIе оценкаш хIиттайо. ТIедогIучу кIиранахь тетрадаш дешархошка дIало керла болх кхочушбайта.

Билгалдаккхар. *Кечийнчу кена тIера схьайаздар – тIера схьайазйан луш йолу текст, элпаш йукъахдитина доцуш, тIетоьхна тIедахкарш доцуш хила йеза; оцу белхан Iалашо йу, гIалаташ а, талхорш а доцуш, текст нийса схьайазйар.*

Схьайаздаран йацйина алгоритм.

1. ДIайеша предложени, иза йуха дагахь схьайийца.
2. ДIайеша предложени кхин цкъа а, иза йазйина ма-йарра.
3. Предложени дIайазйеш, хIора дош деша хьайна дагахь ма-латтара.
4. Йазйинарг талла. ХIора дош деша. Текст схьайелла, йазйинарг текстаца йуста.

3. Нохчийн литературин тIетоьхна белхаш вовшахтохар кхочушдо кIиранах цкъа.

КIиранан шолгIачу урокехь 5–6-чуй классийн дешархошна цIахь кхочушбан безачу йозанан белхан тIедиллар ло билгалйаьккхинчу темина йешначу текстан буха тIехь йозанан алар хIотто. Алар 5–8 предложенел кIезиг доцуш хила деза.

7–8-чуй классийн дешархошна цIахь кхочушбан безачу йозанан белхан тIедиллар ло билгалйаьккхинчу темина йешначу текстан буха тIехь йозанан алар хIотто, 7–8-чуй классашкахь алар 8–10 предложенел кIезиг доцуш хила деза.

Цу дийнахь дешархошна нохчийн литературин урокехь цIахь кхочушбан цхьаннал сов йозанан болх ца ло, оьшуш хилахь Iамийнчу темина тIетоьхна цIера болх бала йиш йу барта кхочушбан: произведени къастош йешар, чулацам схьабийца кечамбар, и. д. кх. а. ТIейогIучу литературин урокана дешархоша болх кхочушбина а, таллам бан дIабала кийча а хила беза.

Хъехархочо дешархойн белхаш толлу. Маххадоран критерешца йоглуш, тетрадаш те оценкаш хиттайо. Тейоглучу литературин урокехь тетрадаш дешархошка далло керла болх кхочушбайта.

4. Нохчийн меттан белхан маххадоран критереш

№	Класс	Толлу хаарш	Маххадоран критереш
1	5	Дешнаш, предложенеш, шайн барамца 90 дашал клезига, 100 дашал сов а йоцу тексташ нийса схъайазйан	<p>Белхан мах хадабо цхъана оценкица</p> <p>Оценка «5» хIоттайо цхъа а гIалат доцчу балхана, ткъа иштта цу тIехь 1 доккха доцу орфографически йа 1 доккха доцу пунктуационни гIалат далийтинехь.</p> <p>Оценка «4» хIоттайо 2 орфографически а, 2 пунктуационни а гIалат далийтинехь, йа 1 орфографически, 3 пунктуационни гIалат йа, цхъа а орфографически гIалат доцуш, 4 пунктуационни гIалат далийтинехь.</p> <p>Оценка «4» хIотто йиш йу 3 орфографически гIалат далийтинехь, нагахь царна йукъахь цхъана бакъонна гIалаташ делахь.</p> <p>Оценка «3» хIоттайо 3–5 орфографически а, 4 пунктуационни а гIалат далийтинчу балхана.</p> <p>Оценка «3» иштта хIотто йиш йу 6 орфографически а, 6 пунктуационни а гIалат далийтинехь, нагахь царна а, вукхарна а йукъахь доккха доцу а, цхъана бакъонна а гIалаташ делахь.</p> <p>Оценка «2» хIоттайо, нагахь балха тIехь гIалаташ оценка «3» хIотторан барамал сов делахь</p>
2	6	Дешнаш, предложенеш, шайн барамца 90 дашал клезига, 100 дашал сов а йоцу тексташ нийса схъайазйан	<p>Белхан мах хадабо цхъана оценкица</p> <p>Оценка «5» хIоттайо цхъа а гIалат доцчу балхана, ткъа иштта цу тIехь 1 доккха доцу орфографически йа 1 доккха доцу пунктуационни гIалат далийтинехь.</p> <p>Оценка «4» хIоттайо 2 орфографически а, 2 пунктуационни а гIалат далийтинехь, йа 1 орфографически, 3 пунктуационни гIалат йа, цхъа а орфографически гIалат доцуш,</p>

			<p>4 пунктуационни гҀалат далийтинехь. Оценка «4» хҀотто йиш йу 3 орфографически гҀалат далийтинехь, нагахь царна йукьахь цхьана бакьонна гҀалаташ делахь</p> <p>Оценка «3» хҀоттайо 3–5 орфографически а, 4 пунктуационни а гҀалат далийтинчу балхана. Оценка «3» иштта хҀотто йиш йу 6 орфографически а, 6 пунктуационни а гҀалат далийтинехь, нагахь царна а, вукхарна а йукьахь доккха доцу а, цхьана бакьонна а гҀалаташ делахь.</p> <p>Оценка «2» хҀоттайо, нагахь балха тҀехь гҀалаташ оценка «3» хҀотторан барамал сов делахь</p>
3	7	Дешнаш, предложенеш, шайн барамца 100 дашал кҀезиг а, 110 дашал сов а йоцу тексташ нийса схьайазйан	<p>Белхан мах хадабо цхьана оценкица Оценка «5» хҀоттайо цхьа а гҀалат доцчу балхана, ткьа иштта цу тҀехь 1 доккха доцу орфографически йа 1 доккха доцу пунктуационни гҀалат далийтинехь.</p> <p>Оценка «4» хҀоттайо 2 орфографически а, 2 пунктуационни а гҀалат далийтинехь, йа 1 орфографически, 3 пунктуационни гҀалат йа, цхьа а орфографически гҀалат доцуш, 4 пунктуационни гҀалат далийтинехь. Оценка «4» хҀотто йиш йу 3 орфографически гҀалат далийтинехь, нагахь царна йукьахь цхьана бакьонна гҀалаташ делахь.</p> <p>Оценка «3» хҀоттайо 3–5 орфографически а, 4 пунктуационни а гҀалат далийтинчу балхана. Оценка «3» иштта хҀотто йиш йу 6 орфографически а, 6 пунктуационни а гҀалат далийтинехь, нагахь царна а, вукхарна а йукьахь доккха доцу а, цхьана бакьонна а гҀалаташ делахь.</p> <p>Оценка «2» хҀоттайо, нагахь балха тҀехь гҀалаташ оценка «3» хҀотторан барамал сов делахь</p>
4	8	Дешнаш, предложенеш,	<p>Белхан мах хадабо цхьана оценкица Оценка «5» хҀоттайо цхьа а гҀалат доцчу балхана,</p>

		<p>шайн барамца 120 дашал кӀезиг а, 140 дашал сов а йоцу тексташ нийса схъайазйан.</p>	<p>ткъа иштта цу тӀехъ 1 доккха доцу орфографически йа 1 доккха доцу пунктуационни гӀалат далийтинехъ.</p> <p>Оценка «4» хӀоттайо 2 орфографически а, 2 пунктуационни а гӀалат далийтинехъ, йа 1 орфографически, 3 пунктуационни гӀалат йа, цхъа а орфографически гӀалат доцуш, 4 пунктуационни гӀалат далийтинехъ.</p> <p>Оценка «4» хӀотто йиш йу 3 орфографически гӀалат далийтинехъ, нагахъ царна йукъахъ цхъана бакъонна гӀалаташ делахъ.</p> <p>Оценка «3» хӀоттайо 3–5 орфографически а, 4 пунктуационни а гӀалат далийтинчу балхана. Оценка «3» иштта хӀотто йиш йу 6 орфографически а, 6 пунктуационни а гӀалат далийтинехъ, нагахъ царна а, вукхарна а йукъахъ доккха доцу а, цхъана бакъонна а гӀалаташ делахъ.</p> <p>Оценка «2» хӀоттайо, нагахъ балха тӀехъ гӀалаташ оценка «3» хӀотторан барамал сов делахъ</p>
--	--	--	---

5. Нохчийн литературин маххадоран критереш

№	Класс	Толлу хаарш	Маххадоран критереш
1	5-6	<p>Билгалйаьк-кхинчу темина йешначу текстан буха тӀехъ, произведенин чулацамца догӀуш, 5–8 предложенел кӀезиг доцу йозанан алар хӀотто</p>	<p>1. Алар темица догӀуш хилар, тема схъайеллар 2 б. – алар темица догӀуш ду, нийса жамӀаш чулоцу. 1 б. – алар темица йукъ-кара догӀуш ду/тема йукъ-кара схъайиллина. 0 б. – алар темица догӀуш дац.</p> <p>2. МаьӀнин цхъаалла. 1 б. – алар маьӀнин цхъааллица къабсташ ду. 0 б. – аларехъ маьӀнин цхъаалла йац, алар шеца маьӀна долуш дац.</p> <p>3. Къамелан говзалла а, нийса хилар а. 2 б. – алар къамелан говзаллин а, меттан гӀирсаш нийса харжаран а лехамашца догӀуш ду, къамелан гӀалаташ дац. 1 б. – алар къамелан говзаллин лехамашца догӀуш ду, амма къамелан гӀалат йа меттан</p>

			<p>гГирсаш харжарехъ доккха доцу кхачамбацар далийтина.</p> <p>0 б. – алар дешнийн хьал къен хиларца къабсташ ду, къамелан гГалаташ далийтина.</p> <p>Лаккхара балл – 5 балл</p> <p><i>Белхан маххадорехъ тидаме эца беца аларан барам, нагахъ барам хила безачул лахара белахъ, йаьхначу баллаш тIера цхьа балл дIайоккху</i></p>
2	7-8	<p>Билгалйаьк-кхинчу темина йешначу текстан буха тIехъ, произведенин чулацамца догIуш, лаххара а 8–10 предложенел кIезиг доцу йозанан алар хIотто</p>	<p>1. Алар темица догIуш хилар, тема схьайеллар</p> <p>2 б. – алар темица догIуш ду, нийса жамIаш чулоцу.</p> <p>1 б. – алар темица йукъ-кара догIуш ду/тема йукъ-кара схьайиллина.</p> <p>0 б. – алар темица догIуш дац.</p> <p>2. МаьIнин цхьаалла.</p> <p>1 б. – алар маьIнин цхьааллица къабсташ ду.</p> <p>0 б. – аларехъ маьIнин цхьаалла йац, алар шеца маьIна долуш дац.</p> <p>3. Къамелан говзалла а, нийса хилар а.</p> <p>2 б. – алар къамелан говзаллин а, меттан гГирсаш нийса харжаран а лехамашца догIуш ду, къамелан гГалаташ дац.</p> <p>1 б. – алар къамелан говзаллин лехамашца догIуш ду, амма къамелан гГалат йа меттан гГирсаш харжарехъ доккха доцу кхачамбацар далийтина.</p> <p>0 б. – алар дешнийн хьал къен хиларца къабсташ ду, къамелан гГалаташ далийтина.</p> <p>Лаккхара балл – 5 балл</p> <p><i>Белхан маххадорехъ тидаме эца беца аларан барам, нагахъ барам хила безачул лахара белахъ, йаьхначу баллаш тIера цхьа балл дIайоккху</i></p>

Баллаш пхеабаллан тIегIане йахар

Баллийн барам	Оценка
5 б.	5
4 б.	4
3 б.	3
0–2 б.	2

Четверть йа триместр чекхйолуш, тетрадаш тIе хIиттийна оценкаш
вовшахтухий, йуккъера балл билгалйоккху. Иза журнал тIехь четвертан йа
триместран оценки хьалха йолчу колонки чу дIахIоттайо.

Йуххедиллар 1

Массо а дешархочунна цахь схьайазйан луш йерг цхьа текст йу.

ТЕКСТАШ 5 КЛАСС

1. Схьайазйе текст.

Мархаш йу стиглахь бодане лаьтташ. Кхин гуш дац б'аьстенан олхазарш. Сингаттаме йека дитта т'ехь к'иьг. Гуьйренан шийла мох хьобкху. Гергакхочуш ду оьг'азе, амма хаза Ia.

Эххар а охьадили доккха, бамба санна, к'айн ло. Цо дерриг а латта д'ахьулди. Дитташ а, ц'енош а кечдели, к'айн куйнаш техкина. Шелано а шен болх д'аболий. Цо кегийчу а, даккхийчу а хишна т'еш тохку, дитташ, кораш кечдо исбаьхьчу суьрташца. Махо д'акхехьначу лайх хилла баьрзнаш лаьтта гобаккхина.

Iaьн т'ехь дуккха а бу йуьртарчу бахархойн белхаш. Тк'а бераш а ца Ia мук'а. Цара олхазаршна йуург таса меттигаш кечйо.

2. Схьайазйе текст.

Со Орган т'е ч'ерий леца оьхура. Орга Iаламат чехка хи ду. Цуьнан цхьайолу меттигаш мелла а к'орга а, тийна а карайо. Уьш ч'ерийлецархочунна м'ара бог'а тамехь йу.

Дика меттиг карийра суна цхьана дийнахь. М'ера т'е н'аьна а боьллина, хи чу тесира ас иза. Дукха хан йалале сан м'ара д'асахьебан болийра. Ас хьалатоьхча, ч'ара бара цунна т'ехь.

Жима айма йира ас сайна. Цу чу хийцира айса лаьцна ч'ара.

Цу дийнахь кхин а лийцира ас ч'ерий. Уьш а айми чу хийцира.

Дика меттиг хиллера суна карийнарг. Цул т'аьхьа сой, сан ваший кест-кеста вьдура цига.

3. Схьайазйе текст.

Iалам! И дош доца делахь а, шен чулацам к'орггера болуш ду. Адамийн а, дийнатийн а, бецийн а, хьаннийн а дахар Iаламах хьдда хила йиш йолуш дац. Лаьттахь долу дахар Iаламах дозуш, Iаламо латтош а ду. Шен к'айленах дуьззана, массо а хенахь шен хаза мур болуш ду Iалам.

Самук'ане, хаза б'аьсте чекхйаьлла йолуш лаьтгара. Т'ейог'уш йара беркате, йовха аьхке. Иза адамашна уггаре а каде мур бу.

Массо а акхарой, олхазарш, шайн б'аьста дуьненчу йевлла к'орнеш кхиош, Iалашйеш, уьш когайохуьйтуш, синтем боцуш лелара. Б'аьста санна, эшарш лобкхуш, ловзуш лела йиш йацара церан.

4. Схьайазйе текст.

Органан шоралла тѣхула долчу сераш тѣхь кѣац ѣацара. Цѣхана сера тѣ ѣеана чѣгѣаг хиира. Жимма цу тѣхь а Гийна, ѣуха хѣала а гѣаѣттина, дѣаѣахара иза. Амма дукха хан ѣалале, шеца кхо-ѣиѣ чѣгѣаг а ѣолуш, ѣухаѣеара. Чѣгѣагаш могоѣара сераш тѣ охѣахевшира.

Дукха хан ѣалале схѣагулделира тайп-тайпана олхазарш. Цара дѣалецира серийн кхо га.

Сераш тѣ олхазарш гулдаланан а шен бахѣана дара.

Буѣйса а, Гуѣйре а шийла хилча, Органан хи хѣаваал мела хуѣлу. Цу тѣера ѣаѣ гуѣттуту. Цо Орган тѣхула долу хѣаваѣ малдо, цундела сераш тѣхь кѣац ца соцу. «Хѣекѣал» долуш ѣолчу чѣгѣагашна иза хаа а хиѣна, цара даѣккхинера и орца.

5. Схѣаѣазѣе текст.

ѣаѣнан шийла зама. Ша хѣаѣккхначу арахѣ когаш шершара. Гѣийлачу боларца хи дохѣуш ѣогоѣура цѣхѣа ѣоккха зуда. Гу тѣ хѣалаѣолуш, галѣелира иза. Когаш шершаш саца а ца ѣелла, охѣакхийтира зуда. И гира ша тѣхь ловзуш волчу Гумарний, Мохѣмадний. Гумар велавелира. Цунна оѣгѣазваханчу Мохѣмада бехк баѣккхира. Тѣаккха цо, чехка тѣ а ведда, зудчунна хѣалагѣатта го дѣира. Ведарш ѣуха дуза а дузна, уѣш цѣа а даѣхѣира. Зудчо доккха баркалла эѣира кѣантана.

Шолгѣачу дѣйнахѣ хѣехархочо дѣкачу амалех лаѣцна кѣамел дѣира берашка. ѣерриг класс дѣатийнера. Хѣехархочо дѣйцира Мохѣмада селхана зудчунна го дарх лаѣцна. Цу зудчо кехат даѣйтина хиллера цуѣнга.

6. Схѣаѣазѣе текст.

Хаза лаѣттина ѣовха аѣхке чехѣѣолуш ѣара. Аѣхке чехѣѣаларх-м ѣалам а, адам а саготта дацара. Тѣекхочуш берг токхе мур бара – гуѣйре! Уггар хѣалха гуѣйре тѣекхочуш хилар хайтира мангалхоша. Гуѣйранна ахѣ ладоѣгѣа, хезаш хуѣлура нуѣйжи тѣхь жѣаѣвнаца цара тусуш долчу мангалийн татанаш.

Гуѣйре ѣола цѣхѣа кѣира хѣалха тохайелира кертарчу дозанехѣ ѣолу балгаш зазадаккха. Уѣш жим-жима ѣеллалуш лаѣттара.

Билггал гуѣйре тѣекхочуш хилар гойтуш, аѣхкенам тѣаѣххѣарчу деношкахѣ стиглара схѣа некѣан узамца хаам бѣира гѣаргѣулеша. Уѣш, кхо са болчу могоѣанца жут нѣсийна, кѣилбехѣа довхачу мехкашка ѣа даккха ѣоѣлхуш ѣара.

Кест-кеста дуѣкѣа дохк хѣуттура, дерзаш а догѣура.

6 КЛАСС

1. Схъайазйе текст.

ОьгIазе шок йетташ, кьилбаседехъара схъахъекхна шийла мох эчна, дIадахара буърса Iа. Дешна, хи а хилла, дIаделира лаьмнашца Iиллина ло. Шийлачу, безачу мохъах паргIатдаьлла Iалам, сийна духар духуш, кечделла дIахIоьттира.

БIаьстенан бовхачу малха кIел мелачу махо тулгIенашца техкайора сийначу дитташий, бес-бесарчу зезагаший кьарзйина раьгIнаш. Мотталора, самадевлла зезагаш, шайн дIасатехкарца вовшашка кортош лестош, вовшийн хьоьстуш, кьамеле девлла. Оцу хазачу Iаламе хьажа а, цунах марзо эца а гIерташ санна, гуобаьккхина дашо зIаьнарш а йаржийна хьоьжу малх эсала белакъежара. И исбаьхьа Iалам, и хаза бIаьсте декъалйеш, цуьнга маршалла хоьттуш санна, шабарш деш, самукъане эшарш лобкхуш, шакарш йетташ хьаннашкахь декачу олхазарийн зевнечу аьзнаша дуьзнера ламанан цIена хIаваь.

2. Схъайазйе текст.

Аьхкенац цхьана довхачу дийнахь, бабас бийцина ирсан тIулг лаха даха дагадеара берашна. Даша ца дайта, хечин когаш хьала а карчийна, когаш Iуьйра волу кхо кIант лаьмнашкахьа хьалавахара.

Оцу дийнахь хи чуьра дукха тIулгаш лехыйра бераша. Седа санна хьаььначу хи чохь уьш дерриш а, жовхIарш санна, лепара. Цен, можа, сийна, баьццара, кIайн, Iаьржа долуш, зезагаш санна, хаза дара уьш дерриш а, амма ирсан тIулг царак муьлха бу, царна ца хьара. ЧIерий лобцуш, ловзуш, лубйчуш, самукъадаьлла лелла, сарахь цIа кхечира бераш.

XIетахь дуьйна хийла шераш дIадевлла. Ирсан тIулг ца карийра Микина а, цуьнан жималлин доттагIашна а. XIинца-м хаьа Микина ирсан тIулг каро атта доцийла а, иза хин бердашца лиэха ца безийла а.

3. Схъайазйе текст.

Акха цицигаш дуьххъара суна девзира Казахстанехь. Цигахь дерш а, вайн махкахь дерш а вовшех башха дукха кьаьсташ дац. Уьш мелла а овкьаран бос болуш, ул-уллехь Iаьржо бос болу моханаш йолуш ду. Уьш вайн махкахь долчу цицигел мелла а кегий ду.

Цхьана дийнахь со акхачу цициган кIорнешна тIенисвелира. Царак самукъадаьлла, хьоьжуш лаьттира со. Цхьаь сайна схъаэца куьг тIехьошшехь, мичара дели ца хууш, схъаиккхина, хьалхарчу шина коган мIарашций, цергашций сан куьйгах таса а делла, кхозаделира иза, ас сайн вукху куьйгаца озийча а, дIа ца хоьцура цо. TIаккха ас коьрташ шозза буй тоьхча, дIахийцира. Куьг вуно чIогIа лазийнера цо сан, цIий гучу а доккхуш, чкьор а хедош. Ша

дехъ а, шен кІорнешна тІехІуттур долуш хиллера и.

4. Схъайазіе текст.

Пхи шо дара сан, Іаьнна кечйинчу алах сан вашас цІе тесча. Цхъана сарахъ тхойшиь сирникех ловзуш вара, вовшашна уьш, лета а йеш, тІеттІа кхуйсуш.

Сан ваша, сол ши шо воккхахволу, и ловзар кІорда а дина, ала тІе сирникаш кхийса хІоьттира. Аса мохъ хьобкхура, саца бохуш. ЦІе эххар а марсайелира, тхойшинга дІа а ца йайьалуш.

Тхойшиь, божалан тхов тІе а ваьлла, дІалечкьира, хьерайаьлладу цІаре а хьобжуш. Йол дукха йара, арц санна, ирх а йахана, рагІу санна, йехха йоьттина. Маьхъарий дара тхойшинна хезаш, тхан да а, девежарий а, лулахой а болуш йукбахъ. Тхан дас мохъ беттара, йол йитий, ши кІант схъалаха бохуш. Со воьлхуш а хезна, дас тхов тІера охъаваьккхира тхойшиь.

5. Схъайазіе текст.

Хьажмурд шен шийтта шо кхочучу хенахъ дегІана эгІаза, амма вуно тІах-аьлла а, хьуьнар долуш а кІант вара. Жима велахъ а, чохъ а, кертахъ а, ишколехъ а дечу гІуллакхана тІера вара иза. Шен хене а, дегІан ницкье а хьаьжжана, тІедиллина гІуллакх, мало а ца йеш, дика кхочушдора цо. Цуьнга балун болчу балха тІера йухайзош, кхоа ца вора иза дас.

Ишколехъ кьинхьегаман урокаш доккхачу хьуьнарца, кхиамца кхочушйора Хьажмурда. Ишколан куьйгалхоша, Сийлаллин грамота а луш, кьастош билгалваьккхира иза. КІант дика кхиорна цуьнан денй, нанний баркалла а элира.

Урокашкахъ дика ладугІуш а, кхета гІерташ а хиларе терра, дешар дика хаьара Хьажмурдана. Девне воцуш, шайца уьйр йолуш хиларна берашна дукхавезара иза. Даима цуьнан векхавелла хиларо а гойтура, даг тІехъ мекха йоцуш, догцІена иза хилар.

6. Схъайазіе текст.

ЧІогІа хазачу гІутакх чохъ Іашурина цхъамма совгІатна кьоламаш деллера. ГІутакхан негІар тІехъ диллина стелаІодан сурт дара, ворхІ тайпана бос а болуш. Іашурина кьоламаш чІогІа хазаетара, цо уьш, кхоош, наггахъ бен ца леладора.

Цхъана Іуьйранна кьоламаш чохъ долу гІутакх схъадиллира йоІа. Схъайцира баьццара бос болу кьолам. Цуьнца бецан сурт диллира. ТІаккха боьмашниг схъайцира. Цуьнца йоьІан сурт диллира, цхъа хаза бой коьртахъ а йолуш. ЦІечу кьоламца цу баьццарчу арен тІехъ шортта петІаматан зезагаш

дежкира. Йуха Іашурас сийначу кьоламца хІорд биллира, цу тІехь Іаьржачу кьоламца хІордан кеманаш а дохкуш. Можачуьнца малх биллира.

Массо а кьоламах пайдаэца хиира йоІана. Лекха лаьмнаш, можа малх, сийна хІорд, баьццара аренаш, хьаннаш йара цуьнан суьрташ тІехь.

7 КЛАСС

1. Схьайазйе текст.

ЧІогІа сатеснера бераша бІаьсте йаларе. Арахь ло Іуьллура. Шелонна пепнаш лелхаш хезара буса. Амма, пана лела мархаш санна, сихо йоцуш дІаоьхура дахделла денош, беттанаш. Бекарг баттахь дуйна наггахь гучуболура малх. Оханан баттахь ло даша доладелира. Ламанан басешкара хьаьвдда догІура зевне татолаш. Іарждедлачу лайн кескаш, лазийнчу саьрмикан меженаш санна, худалуш, текхаш, Іаннашка дІаьахара. Иштта дегош, хІинцца хІоа чуьра даьлла кІорни санна, хебаш, лаьмнашкахь хІинца а Іуьллучу лай кІелара хьалагІертара ховха лайн зезагаш.

Басешкара хьаьвдда догІу бІаьстенан хиш севцича, тогІи чохь йолу хьун, чІенигаш а йаьтІа, сийна-баьццара бос эцна, кьонйелла дІахІоьттира.

Баганан, базанан, докхан луьста хьун йаьллачу лаьмнашкара схьахезачу олхазарийн самукьанечу аьзнашка ладоьгІуш, Йоккхачу Бабин ирсан тІулгах долчу дийцаран ойла а йеш, терхи тІехь Іара Мика.

2. Схьайазйе текст.

Ша балхара мукьа волчу хенахь жІаьбла цхьацца гІуллакхаш кхочушдан Іамо волавелира Асхьаб. Шега де бохучух атта кхеташ долчу жІаьлина, дукха хан йалале Іемира шега буьйр дича тІедан а, улло деана охьахаа а, дІадижа а, хьалагІатта а, такха а. Кхин а масане дара уьш, цо кхочушдеш долу гІуллакхаш. Салман шен доттагІчух дозалла дина а ца волура.

Аьхкенам заманчохь, де дохделча, гена доццуш догІучу хи тІе лийча воедура Асхьаб, Салман а оьций. КІантана чІогІа хазахетара хи чохь. Амма цкъа а шен доттагІ доцуш ца воедура кІант цига.

Айми чу а волий, берда йистехь лаьтгаш долчу Борзике шена тІекхойкхура кІанта. Ша долччуьра кхоссалой, цинцаш дІаса а кхуйьсуш, хи чу эькхара жІаьбла. Иза шена улло кхоччушехь, шина а куьйга цунна хи детта волалора Салман.

3. Схьайазйе текст.

ТІай тІехула чекх а ваьлла, новкъа хьалавоьдуш волу со мелла а вохвеллера. Ткъа аьтту агІор Іин чухула, хазаду мукьамехь декаш, охьаоьхура дагна хьоме Хулхуло. Когаша, цхьа ша-шаха оцу аьтту агІор дІа а верзийна, басах чувоссийра со...

Корта тѹлга тѹе а биллина, хина дуьхьал вирзина, вехха Гиллира со. Аьхкенад довхачу дийнахь гѹеххьа малделлачу хин кегийчу тулгѹеша эсала хьобстура дегІ. Меллаша хи чуьра хьала а шершина, гомхачу берда йистехь, гаьннаш а охкийна лаьтгачу бІаран Іиндагѹе корта а буьллуш, аркъалнехьа бай тѹе дІанисвелира со. ДІакхевдина сайн тІобьрмиг коьрта кІел нисбина, бІаьргаш хьабдира ас. Жимма Гийча суна, хаа а луш, наб озийра. Суна хІинца дага ца догІу, хІун гІан-набарш хьаьвзира гонаха. Малхо дегІ боддина, керчина ха харца а карах ца долуш, Іуьллура со.

4. Схьайазіе текст.

Йерриге а гІопа чохь дукха ца йисинера шайн долахь говраш. Уьш а комиссис ца магош йисинарш йара. Царах цхьаь тхайниг йара. Ханна йоккха хиларал совнаха, аьрру бІаьрга тІехь кІай долуш а йара Расха. Говрана Іуналла дар Гийсаний, суний тІехь дисинера. Со цахь воцчу шина баттахь говре хьожуш хиллачу Гийсас хІинца, со ца кхачна аьлла, говр башха тергал а ца йора. Шен карахдаьлча, наггахь докьаран цІов-м тосура цо, ткьа суна Расха дукхайезара.

Хьекьал долуш говр йара иза. Шега кхайкхича, тІейогІура, шега бехча, ког а кховдабора, сан керайуккьера шекар а, кампет а дІаоьцура цо. Геннара со шена гича а, терсаш, шена тІевоьхура цо со. Йа, ша йаьстина хилча, йодий суна тѹе а йогІий, шен корта сан белша тѹе буьллура Расхас.

5. Схьайазіе текст.

Іуьйранна араваьлла ахь ладоьгІча, дуьйцийла доцуш, самукьадолу. Хьуьнхара схьахезаш тайп-тайпанчу олхазарийн зевне эшарш хуьлу. Вайн хьаннашкахь эшарш хаза йолуш дуккха а олхазарш ду.

Малх схьакхетталц эшарш ца совцайо цара. Мел дукха ладегІарх кІордор доцуш, башха мукьамаш хеза. Малх схьакхетча, жимма са а даьІна, иза чубузуш, эшарийн ловзар йухадолор ду олхазарша. Сахиллалц декаш, шайн хазачу эшаршца буйса новкьайоккху цара.

Цу олхазаршна йукьахь адамашца уггар чІогІа гергарло долуш а, кьардайна а хиларца билгалдаьлла ду мокха хьоза. Кор диллина хилча, корак чудогІий а, рагІу кІелахь лаьтгачу пхьегІаш чу хьожий а, шена амал бо цо. Цу олхазаро деш дерг доккха зен дац, цо бечу пайдане хьаьжча. Стоьмаш тІехь хуьлуш долу зуламе нІаьний даош кІорнеш кхабарна, Іалашдан деза и башха олхазар.

6. Схъайазйе текст.

Тхан куьпахъ вовшахкхетий, даима ловзуш хуьлура бераш. Цхъацца дуйцуш, наггахъ кыйсамаш хуьлура церан. Ша-ша бакъ хеташ, кыйсам кIаргбелча, Гоцига хоттура бераша.

Бакъверг а, харцверг а къастош, Гоцис аьллагун тIехъ кыйсам чекхболура. Бераш тешара цо аьллагух. Цунах тамаш бойла а дацара, хIунда аьлча массарна а иза билгалваьллера бакълуйш хиларца.

Цхъана дийнахъ ловзуш дохкучу берашна тIе а веана, уьш чехадора воккхачу стага ИбрахIима, цара шен куьзганан бIаьрг бохийна бохуш. Гоцис шена тIелецира бехк.

– Ахъа бохийнехъ, хIумма а дац. Хъайна хууш дийр дац ахъа и санна дерг, – аьлла, дIавахара воккха стаг.

Бераш цец а девлла лаьтгара, цо и бехк шена тIелацарх тамаш беш. Куьзганан бIаьрг, бераш ловзуш ца хууш буьрка а кхетта, боьхнера. Гоцис даре ца динехъ, бехк хъенан бу, хуур а дацара.

8 КЛАСС

1. Схъайазйе текст.

Бешахъ болх бина а ваьлла, цIехъа вогIура Тавсолта. СхъавогIуш гонахарчу Iаламе кест-кеста бIаьрг тухура цо. Цунна йезара ша вина хIара йурт а, шайн дахаран даима теш хилла лаьтта гонахара и лаьмнаш а. Эскиной йоцчохъ, вахар-вар доцург, бутт а ца баьккхинера Тавсолтас.

Чувахале, ша вогIучу новкъара схъа а вирзина, ЦIен-Бердехъа вахара иза; схъахезира масачу Яссин гIовгIа. Гучуйелира маьI-маьIпера бацо сенйна лекхачу бердан цIен тарх. Бердан йистте дIахIоьттира Тавсолта. ТулгIеша аьгна хин йист лахара кегийра чукерчара, амма берд тешаме бара. Цу ЦIен-Бердехъ, Ясси-хин йистехъ, дIаиханера кхуьнан жималла. ХIетахъ, дукха зама хьалха, бердах киртигаш йохуш баьккхинчу новкъа хитIа йогIура кхунна йезайелла къона Нурбика. Ма товш хуьлура и, гуьлмаьнда а тиллина, кIудал а белша тIехъ хийистехъ лаьтташ, цIечу пошмакхан буьхьиг байн лаьтташ а хьобкхуш!

2. Схъайазйе текст.

Бес-бесара ойланаш туйсу тIулгаша коьрте а, даг чу а...

Халкъо олу: «Хи дIадоьду, тIулгаш дуйсу». Иза доккха маьIна долуш хIума ду. ТогIи чухула охьадогIучу шовданан хи дац дуйцург, дерриге а совнаха дерг, дош доцуш довш дерг ду. ТIулгаш дац дуйцуш дерш,

тогешкахъ Юхку. Дерриге а бакъдерг, сийлахъ дерг, стагах къонаха веш дерг ду.

Кху тЕхъ аса вовшахдетта гулдина тІулгаш – уьш историн агІонаш, доьналле адамаш, халкъийн уьйраш йу! И тайпа тІулгаш вовшахтоьхча, царех хуьлу шатайпа бІов! Вайн таханалерчу дахаран бІов! ХІора къонахчун кхетаман бІов! И тайпа бІов йутту тІулгаш ахчанах эцалуш дац. Уьш гуллуш ду хьанал некъ буьллучу хІора стеган кхетамехъ. И тайпа тІулгаш алсам гулдаларе терра йу хІора стеган син бІаьвнан локхалла, хазалла, ондалла!

Стенах йутту вай вешан дийцаран бІов? Иза Іаламат исбаьхъа хир йу, массо хІуман тЕхъ нийса йуттур йу ала-м хаац. Цуьнан нийсалла, ондалла замано зуьйр йу.

3. Схьайазйе текст.

Дингад – иза дехо дуткъа дегІ а долуш, дехках тера жима экха ду. Луьста ира цергаш йу цуьнан. Кегийра кхоьлина бІаьргаш ду. Цунах нохчаша «цІецайоккхург» олу. «Дингад» аьлла цуьнан цІе йаьккхича, иза кертара дІайоьду олуш ду. Иза кертахъ хилар пайдехъа хета адамашна, хІунда аьлча цо мукдехкий а, дехкий а хІаллакдо.

Дингадан садоуш хан йан а йац. Буса а, дийнахъ а толлу цо дехкашна. Цхьана дийнахъ-бусий итт-пхийтта дахка буу цо, ша оццул жима йоллушехъ. Ша йуьзча а ца Іаш, дехкий дойбу цо, шена тІаьхьало йеш. Кхин дахка ца карош ша мацІелча, йухайогІу иза, ша тІаьхьалонна дитина дехкий даа. Хаддаза уьдуш леларо мацІо иза, цундела сих-сиха дуу цо пхьор.

И жима экха керта кхаьчначу меттехъ дехкийн хІу дов. Цхьанхъара ша уьш хІаллакдича, кхечахъа дехкий лаха дІадоьду и. Иштта тамашийна экха ду-кх дингад!

4. Схьайазйе текст.

Колхозо йуьртана гена йоцуш, тогІи чу хи а хецна, бедийн ферма йиллира. Хи тЕхъ лубйчуш а, йистошца йежаш а хьалакхиира бедан кІорнеш. Ши эзар сов йара уьш.

Бедаш Іалашйан тЕейиллина кхоь белхало йара. Цара шен хенахъ хІоь а тосура бедашна, бІаьргъІуналла а дора. Буьйсанна бедаш чуйерзо бІаьлланган серий а дуцуш, эрз тІе а тухуш, йина баннаш йара. Сарахъ оцу баннаш чу ложкура и бедаш белхалоша.

Іомана гонаха лубстта коьллаш йара вовшахъийна. И коьллаш хилар бахъана долуш, боккха аьтто бара чагІалкхийн а, цхьогалийн а йуьстахйаьлла бад лаца. Бедаш а къахкош, даррехъ тЕкхетта бад лаца ца лаьара акхарошна. ХІилла ма ду цаьргахъ а. И дича коьртахийевр ма йу уьш. ТІаккха хехочо тоьпан цІарца шайн цІока морцур йуйла ма хаьа царна. Цундела, кондарш кІелахъ дІа а лечкъий, гІа меттах ца хьадеш, бедашна къайлаха тебара уьш.

5. Схъайазйе текст.

Дайахара бераллин хаза хан, тӀаьхъайисира ишкол а. Хьалхахъа лаьттара кӀезиг девза, чолхе делахъ а, тамашийна дахар. Оцу тӀаьххьарчу дешаран шарахъ охашимма дукха ойланаш йора, дахаран муьлхачу новкъа гӀуо-техъа вайша бохуш. Бакъду, тхойшинна-м, хьехархо а хилла, ишколе вухаверза лаъара.

Хьехарчун болх бан кхин дӀа а деша дезара. Ткъа итт класс чекхӀоккхуш ткъаткъа шо хенаш а йолуш, кхин дӀа а доьшуш лела воккха хиларна, хьехарчун говзалла Iамо аьтто бацара тхойшиннан. Жима волуш да-нана делла, байлахъ висна шен вежаршца вехачу сан доттагӀчун Анзоран хьал кхин а аьтто боцуш дара.

Аттестаташ каракхъачначу буса тхойшинна наб ца кхийтира. Хазахетаро а, шолгӀачу дийнахъ дахаре дуьххьара таса йезачу гӀулчо а йайьинера наб. И хьалхара гӀулч тесира охашимма, тракторна тӀаьхъа тийсинчу нахаршца йалтийн аренаш охуш. Иштта дӀадоладелира тхойшиннан кьинхьегаман дахар.

6. Схъайазйе текст.

Ширачу заманан тӀулгаш... Бес-бесара ойланаш туьйсу цара коьрте. Амма цхъа а ца вуьту сапаргӀат. Орца доху цара шайн тийналлица. ХӀунда хетахъ а, царна гергахъ ша-ша бехке хета. Суна дуккха а гина и тӀулгаш лаьмнийн чӀожашкахъ, боьранашкахъ, бердийн йистошкахъ. Дуккха а ду замано макхдина и тӀулгаш хӀинца а бӀаьвнийн, гӀаланийн пенашкахъ. Кхин а сов йу йоьхначу гӀишлойн тӀулгийн оьланаш.

Амма шу а ца хета дагна хийра, мокха тӀулгаш, шога чарташ... Дайн куьг хьоькху шух, сайн дайн озачу беснех санна. Кийра Iаббош чууьйзу шун тӀуналла, сайн дайн хьацарш санна. Со цхъаьна ву шуьца, атарх а, вагорх а дӀакъасталур воцуш!

Тийналлехъ Iохку шога тӀулгаш... Сан генабевллачу дайн дегнаш дохдина, церан паргӀато, сий лардина тӀулгаш – безам а, мостагӀалла а, йамартло а, доттагӀалла а, кьизалла а, кьинхетам а хийла гина тешаш.

Йуххедиллар 2.

Йеша магийна литература

5-6 классаш

- 1) Сулаев Мохьмад «Техтохар».
- 2) Бадуев Саид «Кемсаш».
- 3) Гайсултанов Иумар «Канталг».
- 4) Саракаев Хьамзат «Ширачу Гопехь».
- 5) Шамсудинов Бувайсар. «Жималлин суйренаш».
- 6) Саидов Саид-Селим «Мажйелла кехатан цуьрг».

7-8 классаш

- 1) Мусаев Мохьмад «Таймин Бийболат».
- 2) Хамидов Абдул-Хьамид «Абубешар».
- 3) Айдамиров Абузар «Кхолламан цхьа де».
- 4) Ахмадов Муса «Боча».
- 5) Бексултанов Муса «Дика ду хьо волуш».
- 6) Хамидов Абдул-Хьамид «Экзамен хаттар».